

GLOFÁK Péter

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: glofak@t-online.hu

GAZDASÁGI HADVISELÉS A HIDEGHÁBORÚBAN

ECONOMIC WARFARE DURING THE COLD WAR

ABSTRACT

Cold war struggles between the United States and the Soviet Union manifested in many dimensions. Due to the enormous nuclear weapon arsenal available to the two superpowers, the probability of armed confrontation between them was minimal, so other forms of geopolitical struggles came to the fore. One of these alternative forms was economic warfare. Whereas the American economy was stronger and more efficient than the Soviet economy, therefore the means of economic warfare were used primarily by the United States, nevertheless even the Soviet Union applied sometimes these tools.

The aim of this paper is to examine and evaluate the tools of economic warfare applied in the cold war period, such as Marshall-plan (1947-52), COCOM-list (1947-1994), arms race (1980s), manipulation of oil prices (1980s), grain embargo (1980), debt trap (1980s) and Berlin blockade (1948-49). When it is possible this paper tries to quantify (in USD) the effects of these certain economic tools. The research came to the conclusion that the effects of these geoeconomic tools show great differences. While arms race or COCOM-system were successful, grain embargo and Berlin blockade

were more likely to be unsuccessful. This paper analyses the key parameters of these economic tools and points out some factors of the success. These results can be useful in planning geoeconomic strategies even in the 21st century, because cold war experiences help to choose the best possible economic “weapons” in certain geopolitical situation.

Kulcsszavak: Egyesült Államok, gazdasági hadviselés, geoökonómia, hidegháború, katonai költségvetés, Szovjetunió

Keynotes: United States, economic warfare, geoeconomics, cold war, military expenditures, Soviet Union

1. Bevezetés

A II. világháború után a gazdasági hadviselés szerepe felértékelődött a geopolitikai küzdelmekben, mert a világ nagyhatalmai mérhetetlen pusztításra képes nukleáris fegyverezéssel állítottak hadrendbe, így közöttük a katonai konfrontáció esélye minimálisra csökkent, ezért alternatív eszközöket kellett keresni a geopolitikai küzdelmeik során. Ezen alternatív eszközök között kiemelt szerepet kapott – és egyre fontosabbá vált – a gazdasági hadviselés.

A gazdasági hadviselés kutatása tehát fontos szegmense a geopolitikai/geoökonómiai szakirodalomnak, nehézséget jelent azonban a kutatások során, hogy a gazdasági „hadműveletek” jelentős része részben vagy egészben titkos művelet, így megbízható adatok az alkalmazott gazdasági „fegyverekről”, azok volumenéről, elért eredményeiről csak korlátozottan állnak rendelkezésre. Az elmúlt évtizedben azonban a CIA feloldotta számos olyan hidegháború-korabeli dokumentum titkosítását, melyek az Egyesült Államok gazdasági hadviselésével kapcsolatosak, így – legalábbis részben – alaposabban kutathatóvá váltak a hidegháború időszakának geoökonómiai küzdelmei, ezek alapján pedig elemezni lehet olyan eszközök geopolitikai hatásait, mint például a Marshall-terv, a COCOM-rendszer, a fegyverkezési verseny, az olaj árának mesterséges befolyásolása, a gabonaembargó, az államadósság fölötti kontroll vagy a berlini blokád.

Jelen tanulmányban a szakirodalom és a titkosítás alól közelmúltban feloldott CIA dokumentumok feldolgozása révén elemzésre és értékelésre kerülnek a hidegháború időszakának geoökonómiai eszközei és ahol lehetett számzerű becslés is készült az adott eszköz gazdasági hatásaira vonatkozóan.

Bár a hidegháború – köszönhetően a gazdasági hadviselésnek is – lassan három évtizede lezárult, az akkor alkalmazott geoökonómiai eszközök elemzése számos tanulsággal szolgál a 21. századra is, hiszen a nagyhatalmak közötti geopolitikai küzdelmek során jellemzően most sem jöhet szóba a közvetlen katonai konfrontáció. A hidegháborúban bevetett gazdasági fegyverek alkalmazásának tanulságai, a siker vagy sikertelenség tényezői és az általuk elérhető gazdasági eredmények számszerűsítése nagymértékben hozzájárulhat az optimális gazdasági hadviselési stratégia kialakításához.

2. A gazdasági hadviselés bemutatása

A gazdasági hadviselés (economic warfare) fogalmának többféle meghatározása található a szakirodalomban. Jelen tanulmányban George Shambaugh „Encyclopedia Britannica”-ban leírt meghatározásából indultunk ki: a gazdasági hadviselést megindító fél „gazdasági eszközökkel meggyengíti a megcélzott ország gazdasági potenciálját, ezen keresztül pedig politikai és katonai erejét. Gazdasági hadviselésnek tekinthető továbbá, ha gazdasági eszközökkel kényszeríti az ellenlábas országot viselkedésének megváltoztatására, illetve meggátolja, hogy más országokkal normális gazdasági kapcsolatokat tartson fenn. Jellemző eszközei lehetnek a gazdasági hadviselésnek a kereskedelmi embargó, a bojkott, a szankciók, a diszkriminatív vámpolitika, vagyoni eszközök befagyasztása, segélyek felfüggesztése, beruházások tilalma és a kisajátítás.”¹

Shambaugh gazdasági hadviselésnek tekinti azokat az eseteket is, amikor ténylegesen nem kerülnek bevetésre a fenti gazdasági eszközök – de ezen eszközök bevetésének fenyegetésével próbál nyomást gyakorolni egyik ország a másikra.

A gazdasági hadviselés Shambaugh által példaként felhozott elemei a nyilvánosan deklarált, publikus eszközök közé tartoznak. Jelen tanulmányban azonban szélesebb értelemben használjuk a gazdasági hadviselés fogalmát. Beleértünk olyan eszközöket is, amelyek nem deklarált – vagy éppen kimondottan titkos – geoökonómiai eszközök, mint például az alábbiak:

Piaci / tőzsdei manipulációk: lehetnek pénzügyi manipulációk (pl.: államkötvények, devizák árfolyamának befolyásolása révén akár inflációt, gazdasági válságot vagy államcsődöt is elő lehet idézni), vagy árupiaci manipulációk (pl.: a kőolaj árának mesterséges befolyásolása) a megtámadott ország gazdasági helyzetének nehezítésére.

Támadás az ország pénzügyi rendszere ellen: a II. világháború idején Németország próbálkozott nagy mennyiségű hamis dollár és font bankjegy készítésével és szétterítésével (Bernhard-hadművelet). Ma már a pénzügyi rendszerek informatikai alapokra helyeződtek, így a pénzügyi rendszer elleni támadás ma már informatikai alapú támadás is lehet.

Fegyverkezési verseny: az ellenfél gazdaságának meggyengítését célzó, de csak különleges geopolitikai helyzetekben alkalmazható gazdasági hadviselési eszköz. Egyrészt egy geopolitikai szereplő akkor alkalmazhatja ezt az eszközt ellenfelével szemben, ha a tényleges fegyveres konfliktus valószínűsége minimális, ellenkező esetben a fegyverkezési verseny az azt kikényszerítő ország katonai vereségét is eredményezheti.

Adósságcsapda: előidézni az ellenséges ország államadosságának növekedését és pénzügyileg kiszolgáltatottá tenni újabb hitelek felvételének és a meglévő adósság refinanszírozásának során.

A gazdasági hadviselés során értékelni kell, hogy a gazdasági támadás érezhető negatív hatásokat eredményezhet a gazdasági támadást megindító országban is. Például az Iránnal vagy Venezuelával szemben elrendelt kőolaj bojkott emelheti a kőolaj világpiaci árát, amely inflációt eredményezhet az Egyesült Államokban, illetve növeli Oroszország olajexport bevételeit, amely az orosz katonai költségvetés növekedését, ezen keresztül pedig az orosz geopolitikai aktivitás fokozódását is eredményezheti. Értékelni kell továbbá a várható válaszlépéseket is (például: vámemelésre vámemelés a válasz az Egyesült Államok és Kína közötti kereskedelmi háborúban).

Bár a gazdasági hadviselés egyik fontos célja a háborúk és a háborús szenvedések elkerülése, egy-egy gazdasági támadás is eredményezheti sok millió ember mérhetetlen szenvedését vagy sok ezer ember halálát, ha a szankciók eredményeként például élelmiszerhiány, gyógyszerhiány vagy államcsőd következik be a szankciót elszenvedő országban².

További negatív hatása a gazdasági szankcióknak, hogy a tapasztalatok alapján rendszerint csökkentik a demokrácia szintjét a szankciónak kitett országban. Ezen országokban a szankciók hatására rendszerint autokrata (esetleg diktatórikus) irányba tolódik el a hatalomgyakorlás módja³ (pl.: Észak-Korea).

3. Gazdasági hadviselés amerikai koncepciója a hidegháborúban

Mivel a hidegháborúban a nagyhatalmak közötti közvetlen katonai konfrontáció esélye minimálisra csökkent, ezért gazdasági hadviselés eszközei

felértékelődtek ebben az időszakban. A gazdasági hadszíntér „hadműveletei” azonban – hasonlóan a katonai hadműveletekhez – sok esetben titkosak, ezért ezek kutatása és elemzése korlátokba ütközik, így a szakirodalmi feldolgozása is elmarad a témakör megnövekedett jelentőségéhez képest. Márpedig a gazdasági hadviselés a geopolitikai küzdelmek egyik legfontosabb témakörévé lépett elő az elmúlt évtizedekben, ahogy Szilágyi István is megfogalmazta Geopolitika című könyvének bevezetésében: „... a huszadik század kilencvenes évtizedében a geopolitika fogalom szinonimájaként, vagy az azt felváltó irányzatként megjelent a geoökonómia elmélete”⁴.

Az elmúlt évtizedben az amerikai kormányzat számos hidegháború-korabeli hírszerzési dokumentum titkosítását – részben vagy egészben – feloldotta, így kutathatóvá váltak azok a kormányzati és CIA dokumentumok, amelyek a hidegháborús gazdasági hadviseléssel kapcsolatosak. Ezekből kirajzolódik, hogy az Egyesült Államok már az 1950-es évek elejétől tudatosan kidolgozott és folyamatosan értékelt gazdasági hadviselési stratégia mentén helyezte nyomást a szovjet gazdaságra.

A CIA dokumentumokból lesűrhető, hogy a 70-es 80-as években a gazdasági hadviselés célja nem az volt, hogy a szovjet gazdaság és ezáltal a Szovjetunió összeomoljon. Nincs erre utaló célzás az Reagan kormányzat Szovjetunióval szembeni politikáját meghatározó legfőbb politikai dokumentumban, az NSDD 75-ben sem⁵. A célkitűzés inkább a szovjet gazdaság meggyengítésén keresztül a szovjet gazdasági és katonai potenciál visszafogása volt, hogy a Szovjetuniót tárgyalóasztalhoz lehessen kényszeríteni és a szovjet-amerikai tárgyalásokon egy meggyengült Szovjetunióval szemben az Egyesült Államok a – gazdasági és katonai – erőfölény pozíciójából tárgyalhasson és érhesse el eredményeket. Ebből a szempontból a Szovjetunió gazdasági és politikai összeomlása a 80-as 90-es évek fordulóján bizonyos szempontból még az Egyesült Államokat is meglepte, nem várt – talán inkább kicsit félt – eredményként volt értelmezhető.

További tanulság, hogy a gazdasági hadviselés alkalmazását az 1980-as években folyamatos viták és belső harcok kísérték az Egyesült Államokban is. Erős véleménykülönbségek voltak egyrészt az úgynevezett keményvonalasok (Weinberger, Casey és Perle) másrészt az egészpályás gazdasági hadviselést ellenző kormányzati képviselők (pl.: a Mezőgazdasági Minisztérium vagy a Kereskedelmi Minisztérium) között. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az Egyesült Államok európai szövetségesei is ellenezték az erőteljesebb gazdasági nyomásgyakorlást a szovjetekkel szemben. Nem csak Franciaország és Németország, hanem az Egyesült Államokkal erősebb atlantista kapcsolatokat ápoló Nagy-Britannia is számos alkalommal

fejezte ki ellenérzéseit az amerikaiak erőteljesebb gazdasági hadviselési terveivel szemben⁶. A szövetségesek bevonása a gazdasági hadműveletekbe azonban létfontosságú volt, mert a közvetlen amerikai-szovjet kereskedelem volumene csekély volt, így érdemi kereskedelmi korlátozások megvalósítása elképzelhetetlen lett volna az európai szövetségesek együttműködése nélkül.

Ronald Reagan amerikai elnök a fenti erők és érdekek között hozott döntéseket hol a gazdasági hadviselés fokozásáról, hol annak enyhítéséről, így az amerikai gazdasági hadviselési politika nem mutatott folyamatos konzisztenciát a hidegháború utolsó évtizedében – de folyamatosan napirenden volt⁷.

4. CIA elemzések a gazdasági hadviselés stratégiájának kidolgozásában

A CIA központi szerepet játszott a gazdasági hadviselés stratégiájának kidolgozásában. Rendszeresen készített titkos jelentéseket a szovjet blokk gazdasági rendszerének sebezhetőségéről, ez alapján meghatározta a szovjet gazdaság gyengeségeit és kialakította a gazdasági hadviselési stratégiáját az Egyesült Államokban.

A CIA jelentéseiben megállapítja, hogy a gazdasági szankciók alapvetően nem befolyásolják a Szovjetunió képességét egy háború esetleges megindítására, de jelentősen csökkentik a Szovjetunió képességét arra, hogy egy elhúzódó háborút sikerrel megvívjon⁸.

Az alábbiakban röviden bemutatásra kerülnek a CIA 1951-ben készült „A szovjet blokk sebezhetősége a gazdasági hadviseléssel szemben” (Vulnerability of the Soviet Bloc to Economic Warfare) című, eredetileg titkos dokumentuma alapján a gazdasági hadviselés alapjául szolgáló elemzés főbb megállapításai (a titkosítás 2012-ben került feloldásra)⁹.

- Vasérc és acél: kritikus hiány mutatkozik, ezért nem tud a Szovjetunió nagyméretű kereskedelmi hajókat építeni. A szovjet gazdaság hozzászokott az acélhiányhoz, az import nem jelentős. A gazdasági hadviselés ezen a téren nem érhet el túl sok eredményt. A csehszlovák és lengyel acélipar viszont jelentős mértékben függ a svéd vasérc importtól és a nyugati acélipari berendezések importjától. Ez a kiszolgáltatottság jelentős sebezhetőséget eredményez.
- Szén: súlyos hiány tapasztalható, ezért jelentős az importfüggőség, ami erős gazdasági sebezhetőséget okoz.

- Üzemanyag: a Szovjetunió jelentős kőolajmezői ellenére üzemanyag hiány van, mert nincs elegendő kőolajipari berendezés a kőolaj a kitermeléséhez, finomításához és szállításához (csővezetékek). Ezen berendezések bevitelének tilalma jelentősen visszafogja a szovjet gazdaság fejlődését.
- Villamos energia: a szovjet blokk államai nem tudnak elegendő villamos energiát termelni, elsősorban a megfelelő energetikai berendezések (erőművi berendezések, transzformátorok és kapcsolók) hiánya és ezek alkatrész ellátásának hiányosságai miatt.
- Vörösréz és ólom: jelentős hiány. Háború esetén a vörösréz hiánya jelenti a legnagyobb problémát, mert a katonai eszközök vörösréz igénye igen magas. A vörösréz import csaknem kizárólag nyugati importból származik.
- Cink, volfrám, nikkel, bronz és sárgaréz: szűkösen elegendő a szovjet gazdaság számára békeidőben. A szovjet atomerőmű program nikkel igénye igen magas, ezért ez különösen fontos nyersanyag. Volfrám kínai importból részben beszerezhető.
- Alumínium: bauxit és feldolgozó kapacitás kellő mértékben rendelkezésre áll (kivéve az alufólia gyártást).
- Vegyipar: a szovjet blokk országai viszonylag önellátóak vegyipari nyersanyagokból (kivéve kén és piritek), de erős a törekvés feldolgozott vegyipari termékek importjára (ami hiányra utal): műanyagok, gumi, cellulóz és nitrítok terén. Vegyipari berendezésekből hiány: a gazdaság háborús teherbíró képességét jelentősen csökkentti ezen berendezések hiánya.
- Fémmegmunkáló gépek: a fémmegmunkáló gépek exportjának további szigorítása súlyos következményekkel járna a szovjet fémipar számára (például a repülőgépgyártásban jelentkezne jelentős visszaesés).
- Elektronikai berendezések: bár a szovjet gazdaság kifejlesztett minden jelentősebb elektronikai termelési ágazatot, még sincs elegendő kapacitás a gazdaság ellátására (berendezések beszerzése és alkatrészellátás egyaránt problémás), ezért jelentős importra szorul, ami különösen háború esetén hamar problémákhoz vezetne.
- Kereskedelmi hajók: a szovjet blokk egyik legjelentősebb sebezhetősége, hogy – elegendő acél híján – nem rendelkezik nagyméretű kereskedelmi hajókkal. Bár a szovjet áruimport 65%-a hajón érkezik, ezen szállító hajók 90%-a nem szovjet hajó. A nyugati országok tudatosan vezettek be embargót hajókra és hajóépítő berendezésekre, így a szovjet külkereskedelem volumene kontroll alatt tartható. Szintén korlá-

tozott mértékben nyújtanak csak tengeri szállítási szolgáltatásokat a Szovjetunióknak a nyugati országok.

- Tartalék alkatrészek: a Szovjetunióban működő gépek kb. 35%-a nyugati gyártmányú, míg a specializált gépek esetén ez az arány 75%. A gépek átlag életkora pedig öt év feletti, az alkatrész export leállítására révén már rövid idő alatt komoly problémákat lehet okozni a szovjet ipar számára.

5. A gazdasági hadviselés eszközei a hidegháborúban

Tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok gazdasági potenciálja a hidegháború időszakában mindvégig erősebb volt mint a Szovjetunióé, így a gazdasági hadviselés eszközeit elsősorban az Egyesült Államok tudta alkalmazni, bár nem volt példa nélküli a gazdasági hadviselés bevetése szovjet részről sem (pl.: berlini blokád 1948-49). Az alábbiakban röviden bemutatásra és elemzésre kerülnek jelentős példák a hidegháború gazdasági hadviselésének eszköztárából.

A gazdasági hadviselés közvetlen céljai lehetnek gazdasági, illetve politikai jellegűek. A gazdasági hatás sok esetben matematikai modellekkel jól becsülhető. Azon geoökonómiai eszközök esetében, ahol volt lehetőség becslések készítésére, az alábbiakban a becsléseket is ismertetünk az adott gazdasági hatás számszerű értékére vonatkozóan (dollárban).

5.1. Marshall-terv

Truman elnök külügyminisztere, George C. Marshall nevéhez fűződik az Európa újjáépítését célzó nagyszabású segélyprogram, melynek során 1948 és 1952 között a programban résztvevő európai országok amerikai gazdasági támogatást kaptak a háború utáni mielőbbi újjáépítés érdekében¹⁰.

A II. világháború után az Európa újjáépítéséhez szükséges eszközöket és a lakosság ellátáshoz szükséges élelmiszert elsősorban az Egyesült Államokból lehetett volna beszerezni, de Európában krónikus dollárhiány volt. Az ebből eredő általános élelmiszer- és áruhiány elégedetlenséget szült Európában, gyakoriak voltak a sztrájkok és reális veszély volt, hogy Európában gazdasági válság bontakozik ki. Az Egyesült Államok néhány egyedi segély nyújtása után belátta, hogy nem kisebb egyedi segélyekre, hanem nagyobb összegű, rendszerszintű segélyezésre van szükség. 1947-ben az Egyesült Államok felajánlotta mindazon európai országoknak a Marshall programban való részvételt, amelyek hajlandóan vele együttműködni

Európa újjáépítésében¹¹. A Szovjetunió élesen ellenezte a Marshall-tervet, szatellit államainak meg is tiltotta az amerikai támogatás elfogadását, Nyugat-Európában pedig a helyi kommunista pártokon keresztül agitált a Marshall-program ellen.

A Marshall-terv végül sikerrel járt: 17 európai ország összesen 14 mrd dollár támogatásban részesült, az európai újjáépítés a programban részt vevő országokban sikeresen beindult és a programban érintett országok amerikai gazdasági és politikai kapcsolatai jelentősen megerősödtek. Az európai gazdaság növekedési pályára állításának köszönhetően – figyelembe véve a multiplikatív gazdasági hatásmechanizmusokat – a tényleges gazdasági eredmény messze meghaladja a folyósított 14 mrd dollárt.

5.2. COCOM-lista

A 4. fejezetben bemutatottakhoz hasonló CIA elemzések alapján az Egyesült Államok jól látta, hogy a célzott exportkorlátozás kiemelten hatékony eszköz lehet a szovjet gazdasági és katonai fejlődés visszafogására. Eymagában azonban nem tudta hatékonyan érvényesíteni az exportkorlátozáshoz kapcsolódó előnyöket, ezért a technológiailag fejlett országok széles körét bevonva 1947-ben nemzetközi együttműködés keretében létrehozta a „Coordinating Committee for Multilateral Export Controls” (rövidítve COCOM) szervezetét, amely több bővítés nyomán az 1980-as évek végére 17 fős szervezetté bővült, és a szervezet munkáját 6 további „külsős” ország is támogatta. Célja volt, hogy megakadályozza olyan csúcstechnológiát képviselő eszközök bejutását a KGST országaiba és Kínába, melyek jelentős mértékben elősegíthették volna az adott országok gazdasági és katonai fejlődését. A COCOM-bizottság a hírszerzési információk és CIA elemzések alapján létrehozta – és folyamatosan frissítette – az úgynevezett COCOM-listát. A COCOM tehát egy több országra kiterjedő multilaterális embargó volt. A kis létszámú, 20-30 fős titkárság az Egyesült Államok párizsi nagykövetségén működött¹².

A COCOM rendszert gyakran nevezték a NATO „gazdasági kar”-jának is, tekintettel a szovjet katonai képességekre gyakorolt erőteljes hatása miatt¹³. David Baldwin nagy hatású „Economic Statecraft” című művében megállapítja, hogy a COCOM rendszer „a lehető legjobb eszköz volt a Szovjetunió meggyengítésére a II. világháború utáni időszakban”¹⁴.

A COCOM-listán szereplő eszközök embargóját szigorúan felügyelte az Egyesült Államok, a Szovjetunió pedig stratégiai feladatnak tekintette az embargó kijátszását. A KGB-n belül külön részleg, az úgynevezett X-vo-

nal (Line X) foglalkozott az embargóval érintett gépek, technológiák titkos beszerzésével – és jelentős sikereket tudott elkönyvelni. A francia DST titkosszolgálatához átállt szovjet KGB tiszt, Vladimir Vetrov (fedőneve: Farewell) 3617 megbízásról és 1085 sikeresen teljesített KGB akcióról számolt be a szövetségeseknek¹⁵. (A „Farewell” ügyről Christian Carion rendezésében Emir Kusturica szereplésével film is készült 2009-ben „L'affaire Farewell” címmel). A KGB eszköztára sokrétű volt, például: műszaki leírások eltulajdonítása/lemásolása, fedett vállalkozások nevében COCOM-listán szereplő eszközök beszerzése, nyugati mérnökök beszerzése/zsarolása¹⁶.

Voltak tehát jelentős szovjet sikerek a COCOM rendszer kijátszásában, ennek ellenére elmondható, hogy a COCOM-lista a hidegháború időszakának egyik legsikeresebb geopolitikai/geoökonómiai eszközöként jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió a hidegháborút elveszítette és gazdaságilag, majd politikailag is összeomlott.

A COCOM rendszerrel okozott szovjet veszteségekre nehéz számszerű becslést adni a gazdaság egészére kiterjedő multiplikatív hatások miatt.

5.3. Fegyverkezési verseny

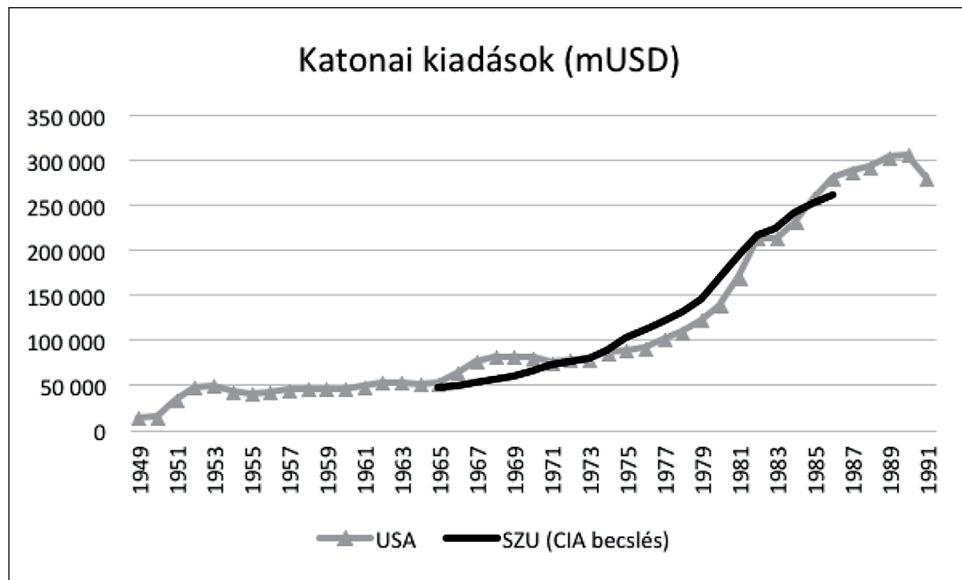
Az amerikaiak felismerték, hogy egy tudatosan generált fegyverkezési verseny révén további terheket lehet rakni a kevésbé hatékonyan működő szovjet tervgazdaságra, tekintettel a fegyverkezési verseny óriási gazdasági erőforrásigényére.

A Szovjetunió katonai kiadásaira vonatkozóan megbízható adatok nem állnak rendelkezésre, de a CIA becslését felhasználva szemléltetni lehet, hogy a hidegháború időszakában – összességében – hozzávetőlegesen azonos összeget költött a két nagyhatalom katonai célokra.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a jellemző éves összeg a szovjet nemzeti jövedelemnek hozzávetőlegesen kétszer akkora hányadát (10-20%) tette ki, mint az amerikaiak (5-10%), vagyis a fegyverkezési verseny az 1980-as években mintegy kétszeres terhet jelentett a Szovjetunió gazdaságára, mint az amerikai gazdaságra nézve.

A Reagan-kormányzat által tudatosan provokált fegyverkezési verseny következtében a szovjet katonai kiadások 80-as évek elején jellemző évi 150 mrd dolláros szintről az évtized végére 270 mrd dollár közelébe emelkedtek, így a teljes többletthez a 80-as évtized egészében 600 mrd dollárra becsülhető.

1. ábra: Az USA és a Szovjetunió katonai kiadásai (millió USD)
Figure 1.: Military expenditure of the US and the USSR (million USD)

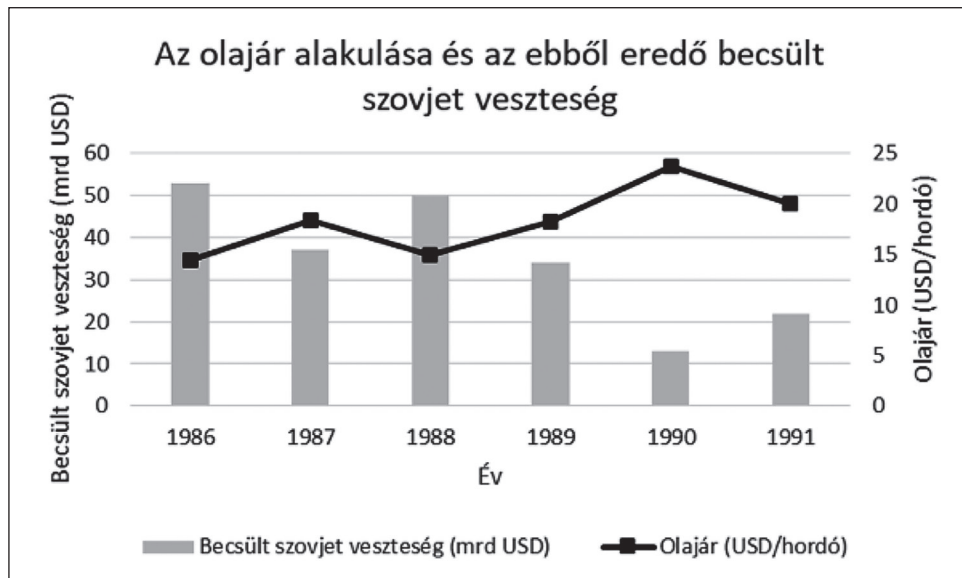
Forrás: SIPRI és Ricón, José Luis, “The Soviet Union: Military Spending”¹⁷ (ábra: saját szerkesztés)

5.4. Olajár befolyásolása

Egyes feltételezések szerint az olajár meredek esése az 1980-as évek közepén nem pusztán a szabadpiaci folyamatok eredménye volt, hanem az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia közös gazdasági hadviselési manővere¹⁸. Olajpiaci adatok alapján megállapítható, hogy az olyan jelentős olajtermelők mint az Egyesült Államok vagy Szaúd-Arábia képesek olyan mértékű olajkinálat bővülést produkálni az olaj világpiacán, ami az árak meredek és tartós esését eredményezi¹⁹.

Az 1985-ös 28 dollár körüli olajár 1986-ra 15 dollárra esett²⁰ és az ezt követő években végig alacsony szinten maradt (1986-tól 1991-ig, a Szovjetunió felbomlásáig a Brent átlagára 18,3 USD volt). Az olajárak alakulása és a Szovjetunió olajtermelése alapján becsülni lehet, hogy az olajár esése mekkora veszteséget okozott a Szovjetuniónak a vizsgált öt éves időszakban (a becslés azt mutatja, hogy az 1985. évi 28 dolláros olajárhoz képest mekkora szovjetek vesztesége az egyes években).

2. ábra: Az olajár esése és az ebből eredő szovjet veszteség becslése
Figure 2.: The fall of oil prices and the estimated ensuing Soviet losses

Forrás: adatok forrása: British Petrol, ábra: saját szerkesztés

A vizsgált hat évben összesen 210 mrd dollárra becsülhető a szovjetek olajáresésből eredő vesztesége, amely súlyos pótlólagos teher volt az amúgy is gyengén teljesítő és igen költséges nukleáris fegyverkezési versennyel terhelt szovjet tervgazdaságon.

5.6. Gabonaembargó

Az Egyesült Államok és az egész világ számára váratlan lépés volt 1979 decemberében a Szovjetunió afganisztáni offenzívája²¹. Az Egyesült Államok válaszul 1980. január 4-én gabonaembargót vezetett be a Szovjetunióval szemben: a tervezett 25 millió tonnás gabonaexportból csak 8 millió tonnát szállított le²².

A gabonaembargó nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a Szovjetunió ugyanis egyéb forrásokból (pl.: Argentína, India, Brazília, Venezuela) be tudta szerezni a kieső 17 millió tonnás mennyiséget, az Egyesült Államokban pedig a megnövekedett kínálat áresést eredményezett a gabonapiacokon, amely a gabonatermelők elégedetlenségét váltotta ki²³.

Becslésünk szerint az új importforrások felkutatása, a magasabb szállítási költségek és magasabb vételár miatt 20%-kal drágult a szovjeteknek a gabona beszerzése, így 1980-as árakon számítva tonnánként 28 dollár

körüli többletköltség adódik, amely 17 millió tonna gabonára nézve 476 millió dolláros szovjet veszteséget jelenthetett.

5.7. Adósságcsapda – államadósság feletti kontroll

A II. világháború után a Szovjetunió megtiltotta a szatellit államainak, hogy csatlakozzanak az 1945-ben megalapított Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF). Az 1970-es években a két olajárrobbanás hatásai – a helyi kormányok ígéretével ellentétben – begyűrűztek a szocialista országokba is, inflációt és a fizetési mérleg jelentős romlását eredményezték. A gazdasági egyensúlytalanság már pénzügyi összeomlással és a lakosság életszínvonalának drasztikus esésével fenyegetett, amely a szocialista rendszerrel szembeni súlyos elégedetlenségekhez és zavargásokhoz vezethetett volna, ezért a 70-as évektől kezdve a Szovjetunió már nem tiltotta meg kategorikusan a szocialista országok IMF-hez való csatlakozását. Ennek nyomán sorra csatlakoztak a szovjet blokk országai a Valutaalaphoz: Románia, Jugoszlávia, Afganisztán, Dél-Jemen, Etiópia, Kambodzsa, Laosz, Vietnam és Lengyelország után 1982-ben a pénzügyi összeomlás szélére sodródott Magyarország is csatlakozott a szervezethez és jelentős hiteleket vett fel tőle²⁴.

A 80-as években a szocialista országoknak a fizetési mérlege rendszerint évről évre tovább romlott és világosság vált, hogy ezeket a hiteleket lejáratkor csak újabb IMF hitelek felvételével tudják majd visszafizetni, ha pedig az újabb hitelek felvételét nem engedélyezi az IMF, akkor rövid időn belül államcsőd következhet be, amely beláthatatlan problémákat eredményezett volna a szocialista blokkban. A hidegháború utolsó évtizedében tehát számos szocialista ország esetében az államcsőd elkerülése az Egyesült Államok által dominált IMF jóindulatától függött. Ilyen módon az IMF-en keresztül történő hitelnyújtás a szocialista országokkal szembeni gazdasági hadviselés egyik eszközévé vált.

Nehéz számszerűsíteni, hogy a szocialista országok kialakuló államadóssága és a fölötte gyakorolható amerikai kontroll mekkora gazdasági károkat eredményezett a szovjet blokk országai számára. Ebben az esetben inkább a politikai haszon volt számottevő.

5.8. Berliini blokád

A hidegháború időszakában a Szovjetunió is alkalmazott gazdasági eszközöket geopolitikai céljai elérésére, erre volt példa az 1948-49-es berliini blokád.

A II. világháború végén nem csak Németország egésze került felosztásra négy (brit, amerikai, francia és szovjet) megszállási övezetre, hanem az egyébként szovjet megszállási övezetben lévő Berlin városa is.

1. térkép: Németország megszállási övezetei 1947-ben

Map 1.: Occupation zones of Germany in 1947

Forrás: World of Coins, <http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php?topic=45480.0> Letöltve: 2020.01.23.

1948-ban a brit, amerikai és francia megszállási övezetben a szovjet ellenkezés dacára új valutát vezettek be, amelyre válaszul a szovjetek lezárták a nyugati hatalmak Berlinbe vezető szállítási útvonalait. Ennek nyomán a nyugat-berlini lakosság ellátása rövid idő alatt súlyos problémákba ütközött. A szovjetek nem titkolt szándéka volt, hogy a gazdasági hadviselés

lés ezen eszközével a nyugati hatalmakat Németország szovjet megszállási zónájába ékelődő nyugat-berlini pozícióik feladására kényszerítsék.

A nyugati hatalmak Berlin ellátásának érdekében légihid létrehozatala mellett döntöttek. A szovjetek tudatában voltak, hogy a blokáddal a fegyveres konfliktus kézzel fogható közelségbe került, – amit mindenképp el akartak kerülni – ezért nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a blokad mellett semmivel ne provokálják a nyugati hatalmakat. Ebből kifolyólag semmi módon nem zavarták a légi hidat biztosító repülőek közlekedését és a légi irányítást sem.

A berlini blokad csaknem egy éven keresztül tartott (1948. június-1949. május), a légihid fenntartása a CIA becslései szerint mintegy 225 millió dollárt emésztett fel (ez napi szinten csaknem 700 ezer dollárt jelentett)²⁵.

6. Konklúziók

A hidegháborús gazdasági hadviselés tapasztalatai jól hasznosíthatók a 21. században is, tekintettel arra, hogy a nagyhatalmak közötti geopolitikai küzdelmek első sorban ma sem katonai jellegűek, hanem jelentős részben gazdasági síkon folynak. A gazdasági hadviselés keretében alkalmazott geoökonómiai eszközökkel kapcsolatos kutatások új lendületet kaphatnak, mert az elmúlt évtizedben számos kapcsolódó CIA dokumentum titkosítását feloldotta az amerikai kormányzat, így lehetővé vált, hogy a hidegháborús geoökonómiai fegyverek részletesen is elemzésre kerülhessenek, becslült hatásuk pedig matematikai modellek segítségével számszerűsíthető legyen. Az alábbiakban összefoglalásra kerülnek a hidegháború gazdasági hadviselésének nevezetesebb eszközei a becslült gazdasági hatásukkal együtt:

Marshall-terv: közvetlenül 14 milliárd dollár támogatást jelentett a programban résztvevő európai országoknak, de az európai gazdaság növekedési pályára állítása révén a multiplikatív hatásoknak köszönhetően a teljes gazdasági haszon ennek többszöröse volt.

COCOM-lista: szerteágazó hatásai miatt, megfelelő adatok és megfelelő ökonometriai modell hiányában a gazdasági hatás nem becslhető megbízhatóan.

Fegyverkezési verseny: az 1980-as évtized egészében 600 milliárd dollárra becslhető a szovjet gazdaságra kifejtett többlet teher.

Olajár befolyásolása az 1986-1991 között: mintegy 210 milliárd dollárra becslhető veszteséget okozott a Szovjetunióknak.

Gabonaembargó: 1980-ban 476 millió dollárba becsülhető veszteséget okozott a Szovjetunióknak.

Adósságcsapda – államadósság feletti kontroll: a gazdasági hatás megbízható adatok és módszertan hiányában nem számszerűsíthető, inkább a politikai haszon volt meghatározó.

Berlini blokád: a CIA becslései szerint a blokád szűk egy éve alatt összesen 225 millió dollárba (vagyis kb. napi 700 ezer dollárba) került a légi-híd fenntartása a nyugati szövetségeseknek. A politikai haszon azonban igen jelentős volt. A Szovjetunió megértette, hogy a nyugati hatalmak nem engednek a már megszerzett európai pozícióikból.

A hidegháborús gazdasági „fegyverek” hatásainak becslése segítséget nyújthatnak a modern kor geoökonómiai stratégiáinak kialakítása során is, hozzájárulhat ahhoz, hogy a jelenkor gazdasági hadviseléssel kapcsolatos eszközeinek hatékonyságát előzetesen becsülni lehessen és beazonosításra kerüljenek azok a kritikus paraméterek, melyek a gazdasági támadás sikere szempontjából döntőnek bizonyulhatnak.

JEGYZETEK / NOTES

1. Shambaugh George (2002): Encyclopedia Britannica „Economic warfare”: <https://www.britannica.com/topic/economic-warfare> Letöltve: 2020.01.31.
2. Weiss, Thomas G et al. (1997): Political Gain, Civilian Pain – Humanitarian Impacts of Economic Sanctions. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.
3. Peksen, Dursun – Drury, Cooper (2010): Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy. In: International Interactions Volume 36, 2010 – Issue 3, 240-264 old.
4. Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO, Budapest, 16. old.
5. Clark, William (1983): NSDD 75 on "U.S. Relations with the USSR", National Security Council, Washington, White House.
6. Dobson, Alan (2005): The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close Down the Cold War, In: Diplomatic History, Vol 29, Issue 3. (June), 531-556. old.
7. Dobson, Alan (2005): 531-556. old.
8. CIA (1951): Vulnerability of the Soviet bloc to Economic Warfare, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01012A000500030001-4.pdf>, Letöltve: 2020.01.12.
9. CIA (1951).

10. US Department of State (1948): Transcript of Marshall Plan <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=82&page=transcript> Letöltve: 2020.01.31.
11. CIA (2011): CIA and the Marshall Plan, <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2011-featured-story-archive/the-cia-and-the-marshall-plan.html>, Letöltve: 2020.01.15.
12. Cupitt, Richard-Grillot (1997): COCOM is Dead, Long Live COCOM: Persistence and Change in Multilateral Security Institutions. In: British Journal of Political Science, Vol. 27, No. 3. (Jul., 1997) 361-389. old.
13. Cupitt, Richard-Grillot S. (1997): 363. old.
14. Baldwin, David (1985): Economic Statecraft, Princeton University Press, New Jersey, 250. old.
15. Dobson, Alan (2005): The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close Down the Cold War, In: Diplomatic History, Vol 29, Issue 3. (June), 531-556. old.
16. Dobson, Alan (2005): 531-556. old.
17. Ricón, José Luis (2016), “The Soviet Union: Military Spending”, Nintil (2016-05-31), available at <https://nintil.com/the-soviet-union-military-spending>, Letöltve: 2020.01.15.
18. Salameh, Mamdouh (2015): What is Behind the Steep Decline in Crude Oil Prices: Glut or Geopolitics? IAEE Newsletter 2015. 2nd Quarter 2015, 25-28. old.
19. Glofák Péter (2019): Mérsékelhető-e Oroszország európai geopolitikai aktivitása az olajár mesterséges befolyásolása révén? In: Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok, 2019. I. szám. 19-44. old <https://ojs3.mtak.hu/index.php/mksv/article/view/2236>, Letöltve: 2020.01.29.
20. British Petrol (2019): <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html>, Letöltve: 2020.01.15.
21. Brown, D. J. James (2013): Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan. In: Post-Soviet Affairs, 29:1 56-94 old.
22. Paarlberg, Robert L. (1980) Lessons of the Grain Embargo, In.: Foreign Affairs LIX (fall 1980) pp. 144-162. old.
23. Paarlberg, Robert L. (1980) 144-162. old.
24. Járai Zsigmond (2002): Hogyan csatlakoztunk az IMF-hez? Heti Válasz, II. évf. 51-52. sz., 2002. december 20. <http://valasz.hu/uzlet/hogyan-csatlakoztunk-az-imf-hez-6252>, Letöltve: 2020.01.15.
25. Davison, W. Phillips (1957): Project Rand – The Berlin Blockade – A Study in Cold War Politics, United States Air Force / CIA: CIA-RDP81-

01043R002100180004 1957 Santa Monica, California, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81-01043R002100180004-1.pdf>,
Letöltés: 2020.01.23.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Baldwin, David (1985): *Economic Statecraft*, Princeton University Press, New Jersey, 250. old.
- British Petrol (2019): <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html>, Letöltve: 2020.01.15.
- Brown, D. J. James (2013): *Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan*. In: *Post-Soviet Affairs*, 29:1 56-94 old.
- CIA (1951): *Vulnerability of the Soviet bloc to Economic Warfare*, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01012A000500030001-4.pdf>,
Letöltve: 2020.01.12.
- CIA (2011): *CIA and the Marshall Plan*, <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2011-featured-story-archive/the-cia-and-the-marshall-plan.html>, Letöltve: 2020.01.15.
- Clark, William (1983): *NSDD 75 on "U.S. Relations with the USSR"*, National Security Council, Washington, White House.
- Cupitt, Richard-Grillot (1997): *COCOM is Dead, Long Live COCOM: Persistence and Change in Multilateral Security Institutions*. In: *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 3. (Jul., 1997) 361-389. old.
- Davison, W. Phillips (1957): *Project Rand – The Berlin Blockade – A Study in Cold War Politics*, United States Air Force / CIA: CIA-RDP81-01043R002100180004 1957 Santa Monica, California, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81-01043R002100180004-1.pdf>, Letöltés: 2020.01.23.
- Dobson, Alan (2005): *The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close Down the Cold War*, In: *Diplomatic History*, Vol 29, Issue 3. (June), 531-556. old.
- Glofák Péter (2019): *Mérsékelhető-e Oroszország európai geopolitikai aktivitása az olajár mesterséges befolyásolása révén?* In: *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok*, 2019. I. szám. 19-44. old <https://ojs3.mtak.hu/index.php/mksv/article/view/2236>, Letöltve: 2020.01.29.
- Járai Zsigmond (2002): *Hogyan csatlakoztunk az IMF-hez? Heti Válasz*, II. évf. 51-52. sz., 2002. december 20. <http://valasz.hu/uzlet/hogyan-csatlakoztunk-az-imf-hez-6252>, Letöltve: 2020.01.15.

- Paarlberg, Robert L. (1980) Lessons of the Grain Embargo, In.: Foreign Affairs LIX (fall 1980) pp. 144-162. old.
- Peksen, Dursun – Drury, Cooper (2010): Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy. In: International Interactions Volume 36, 2010 – Issue 3, 240-264 old.
- Ricón, José Luis (2016), “The Soviet Union: Military Spending”, Nintil (2016-05-31), available at <https://nintil.com/the-soviet-union-military-spending>, Letöltve: 2020.01.15.
- Salameh, Mamdouh (2015): What is Behind the Steep Decline in Crude Oil Prices: Glut or Geopolitics? IAEE Newsletter 2015. 2nd Quarter 2015, 25-28. old.
- Shambaugh George (2002): Encyclopedia Britannica „Economic warfare”: <https://www.britannica.com/topic/economic-warfare> Letöltve: 2020.01.31.
- Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO, Budapest, 16. old.
- US Department of State (1948): Transcript of Marshall Plan <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=82&page=transcript> Letöltve: 2020.01.31.
- Weiss, Thomas G et al. (1997): Political Gain, Civilian Pain – Humanitarian Impacts of Economic Sanctions. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.